

ПЕДАГОГІКА

DOI: 10.31548/hspedagog14(3).2023.8-15

УДК 347.122:364.4

ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ ЯК СОЦІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН СОЦІАЛЬНОГО СТАНОВЛЕННЯ ОСОБИСТОСТІ

БІДА О. А., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти

Закарпатський угорський інституту ім. Ференца Ракоці II

E-mail: tetyanna@ukr.net

ЧИЧУК А. П., доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти,

Закарпатський угорський інститут імені Ференца Ракоці II

E-mail: Toniabida@ukr.net

СИРОЄЖКО О. В., кандидат педагогічних наук, асистент кафедри педагогіки

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: divocvit2010@ gmail.com

Анотація. У статті волонтерська діяльність розглядається як ефективний засіб соціалізації, соціально-педагогічний феномен, як засіб соціального становлення особистості, студентської молоді як окремої соціально-демографічної групи суспільства, що вирізняється за сукупністю вікових та психофізіологічних особливостей, від рівня здоров'я якої залежить якість професійної діяльності. Виокремлено критерії волонтерства, що дозволяють відокремити волонтерство від інших видів добровільницької діяльності: власна ініціатива; суспільно корисний характер роботи; відсутність у суб'єкта, що займається волонтерством, очікування на фінансову винагороду; діяльність, що здійснюється у вільний час; діяльність, що безпосередньо не пов'язана з захистом власних інтересів та вирішенням своїх проблем; діяльність, що виражається у праці; діяльність, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи. Доведено, що волонтерство здійснюється задля благополуччя громади чи суспільства, тобто волонтерство є суспільнокорисною діяльністю, що не має на меті досягнення інших цілей крім суспільного блага, в найзагальнішому вимірі – природження людського капіталу, волонтерство не є діяльністю на благо держави, воно не має політичного забарвлення, ґрунтується на загальнолюдських цінностях. Показано основні мотиви волонтерської діяльності та основні засади волонтерського руху; визначено принципи волонтерства. Виділено форми альтруїстичної поведінки, або види спрямованості волонтерської діяльності: моральний (безкорисна турбота про інших задля задоволення власних духовних потреб); батьківський (ірраціональне безкорисливо-жертвове ставлення до менших за віком); співчутливий (емпатійне ставлення, допомога спрямована на досягнення конкретного результату); демонстративний (показове виконання альтруїстичних вчинків задля відповідності окремими соціальним нормам); парохіальний (безкорисливі вчинки поширюються лише на обмежене коло людей: родину, друзів, окрему соціальну групу, втім позитивне ставлення до окремих «своїх» людей у даному випадку пов'язане із ненавистю до «чужих»).

Ключові слова: волонтерська діяльність, соціалізація, соціально-педагогічний феномен, критерії волонтерства, принципи.

Актуальність (Introduction).

Невід'ємною складовою суспільного буття у сучасну епоху є волонтерство [7, с. 72–79]. В умовах сьогодення Україна знаходиться на етапі становлення та розвитку громадянського суспільства на засадах свободи, творчості, гуманізму, милосердя. Цей непростий і тривалий процес зумовлюється суперечливою політичною й соціально-економічною ситуацією, яка склалася в державі останнім часом, та відповідними викликами перед суспільством в умовах карантинних обмежень, війни. Саме тому нині активно стимулюється благодійна діяльність та розвивається волонтерський рух – добровольчий сектор суспільного розвитку [4, с. 272–286].

Аналіз останніх досліджень та публікацій (Analysis of recent researches and publications). У працях вітчизняних науковців обґрунтовано роль волонтерства у теоретичному і практичному вимірі та показано особливості волонтерської діяльності (О. Балдинюк, І. Зверєва, А. Зінченко, А. Капська, Л. Коваль, Н. Коляда, О. Кравченко, Г. Лактіонова, Т. Лях, Н. Поліщук, Л. Романкова, С. Савченко, І. Чайка, С. Толстоухов, С. Харченко, О. Яременко та ін.).

Мета (Purpose). Метою статті є розгляд волонтерської діяльності як ефективного засобу соціалізації, соціально-педагогічного феномену, як засобу соціального становлення особистості.

Методи (Methods). У ході дослідження нами використовувалися такі теоретичні методи: аналіз психологічної, педагогічної літератури; проектування та моделювання результатів і процесів досягнення; аналіз документів; узагальнення і синтез, що дало можливість досягти поставленої мети дослідження.

Результати (Results).

Волонтерська діяльність розглядається як соціально-педагогічний феномен, ефективний засіб соціалізації, соціального становлення особистості, студентської молоді як окремої соціально-демографічної групи суспільства, що вирізняється за сукупністю вікових та психофізіологічних особливостей, від рівня здоров'я якої залежить не лише якість їхнього власного життя, а й якість професійної діяльності.

Вагому складову студентського волонтерства складає участь молоді в діяльності громадських об'єднань (регіональних, всеукраїнських, міжнародних): Всеукраїнський громадський центр «Волонтер», Українська волонтерська служба, Товариство Червоного Хреста України та ін. Важливу роль у справі розвитку студентського волонтерства відіграють регіональні волонтерські об'єднання. В умовах воєнного стану активізували діяльність тисячі волонтерських організацій [4, с. 272–286]. Питання залучення студентів до волонтерської діяльності є актуальними, оскільки різноманітність напрямів, форм і методів волонтерської діяльності відкриває широкі перспективи для активізації духовного, інтелектуального та культурного потенціалу всіх учасників навчально-виховного процесу [5, с. 56].

Найбільш широке визначення феномена волонтерства міститься у документах Організації Об'єднаних Націй: «вклад особи у розвиток благополуччя своїх сусідів і суспільства в цілому, що зроблений поза рамками власної кар'єрної діяльності на засадах безкорисливості, безоплатності [9, с. 2].

О. Трубнікова виокремлює критерії волонтерства, що дозволяють відокремити волонтерство від інших видів добровільницької діяльності:

– власна ініціатива;

- суспільно корисний характер роботи;
- відсутність у суб'єкта, що займається волонтерством, очікування на фінансову винагороду;
- діяльність, що здійснюється у вільний час;
- діяльність, що безпосередньо не пов'язана з захистом власних інтересів та вирішенням своїх проблем;
- діяльність, що виражається у праці;
- діяльність, що не передбачає включеності до ієрархічно-організаційної структури певної установи [6, с. 208].

Оскільки волонтерство переважно здійснюється суб'єктами у вільний час, бо є зайнятими за основним місцем роботи, то цілком обґрунтованою вбачається концепція волонтерства як серйозного дозвілля, запропонована канадським соціологом Р. Стеббінсом. Рисами такого дозвілля є: «епізодична потреба продовжувати це заняття; можливість докладати зусилля, щоб пережити важливі моменти, досягти цілей і брати участь у житті; наявність багатьох тривалих переваг – як духовних, так і матеріальних: самореалізація, духовне зростання, самовираження, відродження або оновлення особистості, почуття досягнення, підвищення самооцінки, участь у соціальній взаємодії і відчуття належності до спільноти; самовинагорода; унікальний дух, де центральним компонентом виступає груповий соціальний світ, який починає змінювати форму, коли аматори, захоплені певною сферою, протягом багатьох років спільно задовольняють суттєві загальні інтереси».

Основним мотивом волонтерської діяльності виступає допомога людям, що потрапили в біду, однак для волонтерів також властиво вважати, що вони допомагають державі. У цьому відбивається власний мотив волонтерів взяти на себе частину функцій держави, тобто крім моральних мотивів,

характерним для волонтерів є громадянський мотив. При цьому потрібно зазначити, що більшість (71,4%) опитаних волонтерів вважають, що волонтери чесніші, ніж державні служби. Тобто інститут держави сприймається волонтерами як такий, що не виконує свої функції, замість них частину функцій на себе перебирають волонтери.

Волонтерські організації часто проголошують домінування гуманістичних цінностей у своїй діяльності. Це відображено і в основному мотиві більшості опитаних волонтерів. Таким чином, волонтерство здійснюється задля благополуччя громади чи суспільства, тобто волонтерство є суспільно корисною діяльністю, що не має на меті досягнення інших цілей крім суспільного блага, в найзагальнішому вимірі – прирощення людського капіталу, волонтерство не є діяльністю на благо держави, воно не має політичного забарвлення, ґрунтується на загальнолюдських цінностях [7, с. 72–79].

Сьогодні в зв'язку з воєнною агресією Російської Федерації волонтерська діяльність в Україні стає надзвичайно актуальною. До неї залучається все більше людей.

Розглядаючи основні засади волонтерського руху, визначимо його принципи :

- визнання права на об'єднання за всіма чоловіками, жінками, дітьми, незалежно від їх расової приналежності, віросповідання, фізичних особливостей, соціального та матеріального становища;
- повага до гідності та культури всіх людей;
- надання взаємної допомоги, безоплатних послуг особисто, або організовано в дусі партнерства і братерства;
- визнання важливості особистих і колективних потреб, сприяння колективному забезпеченню цих потреб;
- надання можливості набуття нових знань і навичок, вдосконалення

здібностей, стимулюючи для цього ініціативу і творчість людей, даючи кожному можливість бути творцем, а не користувачем;

- стимулювання почуття відповідальності, заохочення сімейної, колективної та міжнародної солідарності.

Виходячи з цих основних принципів, волонтери повинні :

- сприяти тому, щоб індивідуальна участь перетворювалося на колективну дію;

- активно підтримувати свої асоціації, бути відданим їх цілям і обізнаним про їх політику та діяльність;

- прагнути, в міру своїх здібностей та наявності вільного часу, доводити до успішного завершення спільно розроблені плани і програми;

- співпрацювати зі своїми колегами по асоціації в дусі взаєморозуміння і взаємної поваги;

- не розголошувати конфіденційну інформацію, якщо така передбачається характером діяльності.

Водночас поважаючи права людини і основні принципи волонтерства, асоціації волонтерів різних країнах зобов'язані :

- забезпечувати розумну регламентацію волонтерської діяльності; визначати межі добровільної співпраці, ясно формулювати і з повагою ставиться до своїх функцій;

- доручати кожному діяльність, яка йому найбільше підходить, забезпечуючи необхідне навчання та допомогу; забезпечувати регулярне підведення підсумків діяльності та їх оприлюднення;

- забезпечувати, в разі необхідності, компенсацію ризику, пов'язаного з діяльністю волонтерів, а також шкоди, яка ненавмисно завдається третім особам в результаті діяльності волонтерів;

- забезпечувати загальний доступ до волонтерської діяльності, відшукуючи, у разі необхідності, зроблені витрати;

– передбачити механізми припинення волонтерами діяльності, як з ініціативи асоціації, так і їх власної.

Починаючи з лютого 2022 року, тисячі сімей разом з дітьми вимушені були покинути своє постійне місце проживання через воєнні дії і виїхати за кордон, або в більш безпечні місця України, зокрема, Закарпатську область. Тільки в червні-липні 2022 року в Закарпатській області перебувало близько 47 тисяч внутрішньо-переміщених дітей.

Сьогодні особливо актуалізуються питання волонтерської роботи з внутрішньо переміщеними зі східних регіонів України дітьми. В першу чергу, до цієї роботи варто залучати майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери, які в процесі роботи з цими дітьми не тільки мають можливість проявити свою активну громадянську позицію, але й здобути досвід, необхідний для майбутньої успішної професійної діяльності. [2, с. 30].

Прояв просоціальної поведінки особистості пов'язаний із двома мотивами: морального обов'язку та морального співчуття. Людина з моральним обов'язком здійснює альтруїстичні вчинки заради морального задоволення, самоповаги, гордості, підвищення моральної самооцінки (уникнення або усунення викривлення моральних аспектів Я-концепції уявлення про себе), ставлячись при цьому до об'єкта допомоги по-різному (і навіть іноді негативно). Такий волонтер здебільшого налаштований прагматично й наслідком його волонтерської діяльності часто стає підвищення соціального статусу, отримання нової посади тощо. Люди з моральним обов'язком (а це в основному особи авторитарного типу) характеризуються підвищеною особистою відповідальністю. Людина з моральним співчуттям проявляє альтруїзм у зв'язку з ідентифікаційно-емпатичним злиттям, ототожненням, співпереживанням, але іноді виражається виключно на словах, без опрідмечування у діях. При цьому

альтруїстичні прояви нестійкі, а сфера добровольчих інтересів широка і різноманітна.

Науковцями виділено наступні форми альтруїстичної поведінки, або види спрямованості волонтерської діяльності:

- моральний (безкорисна турбота про інших задля задоволення власних духовних потреб);
- батьківський (ірраціональне безкорисливо-жертвне ставлення до менших за віком);
- співчутливий (емпатійне ставлення, допомога спрямована на досягнення конкретного результату);
- демонстративний (показове виконання альтруїстичних вчинків задля відповідності окремими соціальним нормам);
- парохіальний (безкорисливі вчинки поширюються лише на обмежене коло людей: родину, друзів, окрему соціальну групу, втім позитивне ставлення до окремих «своїх» людей у даному випадку пов'язане із ненавистю до «чужих») [1, с. 40–46].

Поступово відбуваються процеси певної інституціоналізації волонтерського руху та його включення в соціальні процеси на більш постійній основі – ті люди та структури, які намагаються зробити свою діяльність системою, набувають формального статусу, що дозволяє розширити можливості співробітництва з урядовими структурами та міжнародними організаціями, наймати співробітників на платній основі тощо.

Дослідниками (О. Панькова, О. Касперович, О. Іщенко) проведено інтерв'ю з провідними волонтерами країни, що розміщено в мас-медійному просторі України та було виявлено основні мотиви участі у волонтерській діяльності. Ними, як правило, виступають:

- реалізація соціально відповідальних громадських ініціатив, спрямова-

них на розв'язання нагальних соціальних та інших проблем власними силами, силами громади;

- виконання особистого обов'язку перед собою і перед суспільством за принципом: «Якщо не я – то хто?»;

- бажання громадянина добровільно і безоплатно надати допомогу тим, хто її потребує, реалізувати свої моральні та релігійні принципи, відчувати себе потрібним і корисним для інших;

- самореалізація людини, подальше професійне зростання;

- отримання морального задоволення від вдячності людей, яким надана допомога;

- отримання широких можливостей мати доступ і розпоряджатися фінансовими та іншими ресурсами тощо.

Багато лідерів волонтерського руху, не розглядаючи волонтерську діяльність, яку здійснюють зараз, як постійну чи основну, прагнуть до координованості, організаційної упорядкованості у своїй діяльності для підвищення ефективності допомоги, що надається. Адже більших результатів досягають волонтери, які зосереджуються не на безпосередньому задоволенні всього різноманіття гострих потреб, а на завданні ефективної організації діяльності з надання конкретного виду допомоги чи на роботі з окремою соціальною групою. Тож самі учасники волонтерських проєктів, що займаються наданням допомоги військовим, намагаються розвивати та підвищувати ефективність своєї діяльності за рахунок взаємодії та пошуку логістичних рішень. Більшість волонтерів та засновників благодійних організацій, які зараз включились до волонтерської діяльності та активно допомагають останні півтора роки бійцям на передовій і внутрішньо переміщеним особам, не були громадськими активістами з відповідним досвідом, а прийшли з інших сфер діяльності. Це, з одного боку, негативно характеризує існуючі вже не один рік організації громадянського суспільства

України, значна кількість яких не продемонстрували гідної активності та гнучкості, а з іншого – є наслідком сполучення умов економічної кризи та зовнішньої агресії. Окремої уваги заслуговують напрями діяльності українських волонтерів.

Реальна участь населення країни у волонтерській діяльності може проявлятися:

а) безпосередньо – збір коштів, речей, продуктів харчування, ліків, перевезення їх у зону активних дій, догляд поранених і хворих, ремонт техніки тощо;

б) опосередковано – в організованих формах волонтерської діяльності людина може не брати участі, але може допомагати по можливості (перераховувати гроші, робити інші пожертвування, надавати житло, здавати кров тощо).

Дослідники проблем волонтерської діяльності погоджуються з тим, що вичерпний перелік видів та напрямів волонтерської діяльності скласти неможливо, однак до основних найчастіше відносять освітню діяльність, роботу з дітьми та молоддю, допомогу бійцям які є на фронті та у лікувальних закладах і закладах соціального захисту, діяльність із захисту навколишнього середовища тощо [3, с. 25–40].

Висновки і перспективи (Discussion). У статті волонтерська діяльність розглядається як ефективний засіб соціалізації, соціально-педагогічний феномен, як засіб соціального становлення особистості, студентської молоді як окремої соціально-демографічної групи суспільства, що вирізняється за сукупністю вікових та психофізіологічних особливостей, від рівня здоров'я якої залежить якість професійної діяльності.

Виокремлено критерії волонтерства, що дозволяють відокремити волонтерство від інших видів добровільницької діяльності; основні мотиви во-

лонтерської діяльності та основні засади волонтерського руху; визначено принципи волонтерства.

Виділено форми альтруїстичної поведінки, або види спрямованості волонтерської діяльності.

Подальші дослідження будуть спрямовані на розкриття змісту організаційних форм волонтерської діяльності.

Список використаних джерел

1. Зливков В. Л., Лукомська С. О. Психологічні особливості волонтерської діяльності у сучасній Україні: мотиваційний аспект. Науковий вісник МНУ імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. – № 2 (15), 2015. – С. 40–46.
2. Козубовська І.В., Козубовський Р.В., Милян Ж.І. Залучення майбутніх фахівців соціально-педагогічної сфери до волонтерської діяльності (методичні рекомендації). Ужгород : Видавництво УжНУ «Говерла» – 2022. 34 с.
3. Панькова О.В., Касперович О.Ю., Іщенко О.В. Розвиток волонтерської діяльності в Україні як прояв активізації соціальних ресурсів громадянського суспільства: специфіка, проблеми та перспективи. Український соціум, 2016.– № 2(57). – С. 25–40.
4. Поліщук Н.М. Формування здоров'язбережувальної компетентності студентської молоді в процесі волонтерської діяльності. Інноватика у вихованні. – Рівне: РДГУ, 2022. – №. 116. С. 272–286.
5. Романкова Л. Волонтерська діяльність як складова формування моральних цінностей студентської молоді. Вища освіта України. – № 4, 2015. – С. 54–60.
6. Трубнікова О. А. Волонтерство як форма соціальної активності особистості. Актуальні проблеми психології. Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – Т. 7, № 20. – Ч. 2. – С. 205–209.

7. Чайка І. Ю. Волонтерство: сутність феномена та особливості його функціонування в сучасній Україні. Науково-теоретичний альманах «Грані», 2017. – Т. 20. – № 7(147). – С. 72–79.

8. H. Anheier, L. Salamon. Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprot Sector Project. – Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, 2001. – № 10. – 20 p.

References

1. Zlyvko V. L., Lukoms'ka S. O. (2015). Psykholohichni osoblyvosti volunteers'koyi diyal'nosti u suchasniy Ukraini: motyvatsiynyy aspekt. [Psychological features of volunteer activity in modern Ukraine: motivational aspect]. Naukovyy visnyk MNU imeni V. O. Sukhomlyns'koho. Psykholohichni nauky. – № 2 (15). – S. 40–46.

2. Kozubovs'ka I.V., Kozubovs'ky R.V., Mylyan ZH.I. (2022). Zaluchennya maybutnikh fakhivtsiv sotsial'no-pedahohichnoyi sfery do volunteers'koyi diyal'nosti (metodychni rekomendatsiyi). [Involvement of future specialists in the socio-pedagogical sphere in volunteer activities (methodical recommendations)]. Uzhhorod : Vydavnytstvo UzhNU «Hoverla». – 34 s.

3. Pan'kova O.V., Kasperovych O.YU, Ishchenko O.V. (2016). Rozvytok volunteers'koyi diyal'nosti v Ukraini yak proyav aktyvizatsiyi sotsial'nykh resursiv hromadyans'koho suspil'stva: spetsyfika, problemy ta perspektyvy. [The development of volunteering in Ukraine as a manifestation of the activation of social resources of civil society: specifics, problems and prospects]. Ukrayins'kyi sotsium. – № 2(57). – S. 25–40. Polishchuk N.M.

Formation of health-preserving competence of student youth in the process of volunteering. Innovation in education. – Rivne: RDSU, 2022. – No. 116. P. 272–286.

4. Polishchuk N.M. (2022). Formuvannya zdorovyazberezhuvai'noyi kompetentnosti studens'koyi molodi v protsesi volunteers'koyi diyal'nosti. [Formation of health-preserving competence of student youth in the process of volunteering. Innovation in education]. Innovatyka u vykhovanni. – Rivne: RDHU. – №. 116. S. 272–286.

5. Romankova L. (2015). Volunteers'ka diyal'nist' yak skladova formuvannya moral'nykh tsinnostey student-s'koyi molodi. [Volunteer activity as a component of the formation of moral values of student youth]. Vyshcha osvita Ukrainy. – № 4. – S. 54–60.

6. Trubnikova O. A. Volonterstvo yak forma sotsial'noyi aktyvnosti osobystosti. [Volunteering as a form of social activity of an individual]. Aktual'ni problemy psykholohiyi. Zbirnyk naukovykh prats' Instytutu psykholohiyi imeni H.S. Kostyuka NAPN Ukrainy. – T. 7, № 20. – CH. 2. – S. 205–209.

7. Chayka I. YU. (2017). Volonterstvo: sutnist' fenomena ta osoblyvosti yoho funktsionuvannya v suchasniy Ukraini. [Volunteerism: the essence of the phenomenon and the peculiarities of its functioning in modern Ukraine]. Naukovo-teoretychnyy al'manakh «Hrani». – T. 20. – № 7(147). – S. 72–79.

8. H. Anheier, L. Salamon (2001). Volunteering in Cross-National Perspective: Initial Comparisons. Working Papers of the Johns Hopkins Comparative Nonprot Sector Project. – Baltimore: The Johns Hopkins Center for Civil Society Studies, – № 10. – 20 p.

**VOLUNTEER ACTIVITY AS A SOCIAL AND PEDAGOGICAL PHENOMENON OF
THE SOCIAL FORMATION OF THE PERSONALITY**
Bida O. A., Chychuk A. P., Syroiezhko O. V.

Abstract. *The article considers volunteer activity as an effective means of socialization, a socio-pedagogical phenomenon, as a means of social formation of personality, student youth as a separate socio-demographic group of society, distinguished by a set of age and psychophysiological characteristics, the quality of professional activity depends on the level of health. The criteria of volunteering are singled out, allowing to separate volunteering from other types of voluntary activity: own initiative; socially useful nature of the work; the volunteering entity does not expect a financial reward; activities carried out in free time; activities that are not directly related to protecting one's own interests and solving one's problems; activity expressed in work; activity that does not involve inclusion in the hierarchical organizational structure of a certain institution. It has been proven that volunteering is carried out for the well-being of the community or society, that is, volunteering is a socially useful activity that does not aim to achieve other goals than the public good, in the most general sense - the increase of human capital, volunteering is not an activity for the benefit of the state, it does not have a political color, is based on universal human values. The main motives of volunteer activity and the basic principles of the volunteer movement are shown; the principles of volunteering are defined. Forms of altruistic behavior, or types of orientation of volunteer activity, are highlighted: moral (selfless concern for others to satisfy one's own spiritual needs); parental (irrational selfless-sacrificing attitude towards younger ones); sympathetic (empathetic attitude, help is aimed at achieving a specific result); demonstrative (demonstration of altruistic acts in order to comply with certain social norms); parochial (selfless acts are extended only to a limited circle of people: family, friends, a separate social group, however, a positive attitude towards individual "own" people in this case is associated with hatred of «strangers»).*

Keywords: *volunteer activity, socialization, socio-pedagogical phenomenon, volunteering criteria, principles.*